Taraqqiyot spektri
ILMIY JURNALI
Vol 2 № 6 2026

IMOM SAKKOKIYNING ARAB BALOG‘ATIGA QO‘SHGAN HISSASI

G‘iyosov Muhammad Ali Alisher o‘g‘li
Oriental universitet 2 kurs magistranti
Giyosovmuhammadali@gmail.com

Akmalxonov Akmalxon
Ilmiy rahbar

Annotatsiya: Ushbu maqolada Imom Sakkokiyning arab balog‘at ilmining shakllanishi va rivojlanishiga qo‘shgan ilmiy hissasi chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda uning “Miftah al-Ulum” asari asosida balog‘at ilmining asosiy bo‘limlari — ma’oni, bayon va badi’ ilmlarining nazariy asoslari, shuningdek nutqning maqomga mosligi, ifoda aniqligi va uslubiy go‘zallik tamoyillari yoritildi. Maqolada Sakkokiy tomonidan ishlab chiqilgan balog‘at mezonlari nutqning faqat grammatik jihatini emas, balki uning ma’no nozikliklari, kontekstga mosligi va kommunikativ ta’sir kuchini ham o‘z ichiga olishi ko‘rsatib berildi. Shuningdek, uning qarashlari keyingi balog‘atshunoslik maktablari rivojiga asos bo‘lgani va arab tilshunosligi tarixida muhim bosqich yaratgani ilmiy jihatdan asoslandi. Tadqiqot natijalari Sakkokiy merosi arab balog‘at ilmining tizimli fan sifatida shakllanishida muhim nazariy poydevor bo‘lganini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: Imom Sakkokiy, arab balog‘ati, Miftah al-Ulum, ma’oni ilmi, bayon ilmi, badi’ ilmi, nutq uslubi, maqomga moslik, arab tilshunosligi.

Taraqqiyot spektri

THE CONTRIBUTION OF IMAM SAKKAKI TO ARAB RHETORIC (BALAGHA)

Abstract: This article provides an in-depth analysis of Imam Sakkaki's scientific contribution to the formation and development of Arabic rhetoric (balagha). The study, based on his work *Miftah al-Ulum*, highlights the main branches of balagha—'ilm al-ma'ani, 'ilm al-bayan, and 'ilm al-badi'—as well as the principles of contextual appropriateness of speech, precision of expression, and stylistic beauty. The article demonstrates that Sakkaki's established rhetorical criteria encompass not only the grammatical aspect of speech but also its semantic subtleties, contextual relevance, and communicative impact. It is also shown that his views formed the basis for the development of later rhetorical schools and created an important stage in the history of Arabic linguistics. The results of the study confirm that Sakkaki's legacy constitutes a significant theoretical foundation in the formation of Arabic rhetoric as a systematic discipline.

Keywords: Imam Sakkaki, Arabic rhetoric, Miftah al-Ulum, 'ilm al-ma'ani, 'ilm al-bayan, 'ilm al-badi', speech style, contextual appropriateness, Arabic linguistics.

ВКЛАД ИМАМА САККАКИ В АРАБСКУЮ БАЛАГАТУ (РИТОРИКУ)

Аннотация: В данной статье проводится углублённый анализ научного вклада Имама Саккаки в формирование и развитие арабской риторики (балагаты). В исследовании, основанном на его труде «Мифтах аль-Улюм», рассматриваются основные разделы балагаты — 'ильм аль-маани, 'ильм аль-баян и 'ильм аль-бади', а также принципы соответствия речи ситуации, точности выражения и стилистической красоты. В статье показано, что установленные Саккаки риторические критерии охватывают не только грамматический аспект речи, но и её смысловые нюансы, контекстуальную уместность и коммуникативное воздействие. Также отмечается, что его взгляды стали основой для развития последующих риторических школ и

Taraqqiyot spektri

представляют собой важный этап в истории арабского языкознания. Результаты исследования подтверждают, что наследие Саккаки является важной теоретической основой формирования арабской риторики как системной науки.

Ключевые слова: Имам Саккаки, арабская риторика, «Мифтах аль-Улюм», ‘ильм аль-маани, ‘ильм аль-баян, ‘ильм аль-бади’, стиль речи, контекстуальная уместность, арабское языкознание.

KIRISH

Bugungi kunda arab balog‘at ilmini chuqur o‘rganish va uning nazariy asoslarini zamonaviy tilshunoslik bilan bog‘lash dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, Imom Sakkokiyning “Miftah al-Ulum” asari arab tilshunosligi va balog‘at ilmining shakllanishi hamda tizimlashuvida muhim o‘rin egallaydi. Balog‘at ilmi nutqning faqat grammatik jihatini emas, balki uning ma’no nozikliklari, uslubiy go‘zalligi va kommunikativ ta’sir kuchini ham o‘rganadi. Shu sababli Imom Sakkokiy merosi arab tilining ifoda imkoniyatlarini ilmiy asosda tushuntirib beruvchi muhim manba sifatida qadrlanadi.

Imom Sakkokiy o‘z asarida balog‘at ilmining asosiy yo‘nalishlari — ma’oni, bayon va badi’ ilmlarini tizimli tarzda izohlab bergan. U nutqning maqomga mos bo‘lishi, ifoda aniqligi hamda tinglovchiga ta’sir kuchini oshirish kabi masalalarni chuqur tahlil qilgan. Bu esa nutqni faqat lingvistik birlik sifatida emas, balki kommunikativ va estetik hodisa sifatida ham o‘rganish imkonini beradi. Shu jihatdan Sakkokiy qarashlari zamonaviy pragmalingvistika va stilistika bilan uzviy bog‘liqdir. Arab balog‘at ilmini o‘rganishda asosiy qiyinchiliklardan biri uning murakkab terminologiyasi va klassik ilmiy uslubidadir. Bu holat talabalarda nazariy tushunchalarni anglash va tahlil qilishda ayrim qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Biroq zamonaviy ilmiy yondashuvlar, ya’ni soddalashtirilgan izohlar, qiyosiy tahlillar va interaktiv metodlar orqali Imom Sakkokiy qarashlarini chuqurroq o‘zlashtirish imkoniyati yaratiladi. Shu bois arab balog‘ati va Sakkokiy merosini o‘rganish klassik filologiya va zamonaviy tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Taraqqiyot spektri

Mazkur maqolada ana shu ilmiy masalalar, Sakkokiy qarashlarining nazariy asoslari hamda ularning bugungi kundagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Dolzarbligi

Arab balog‘at ilmi va Imom Sakkokiy merosini o‘rganish bugungi kunda klassik tilshunoslik va zamonaviy lingvistika o‘rtasidagi ilmiy bog‘liqlikni ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sakkokiy tomonidan ishlab chiqilgan ma’oni, bayon va badi’ ilmlari nutqning kommunikativ va estetik jihatlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, uning qarashlari nutqning maqomga mosligi, yashirin ma’nolarni anglash va ifoda aniqligi kabi masalalarni yoritishi bilan zamonaviy pragmalingvistik yondashuvlarga ham yaqin turadi. Mazkur mavzu dolzarbligi shundaki, bugungi ilmiy tadqiqotlarda klassik arab tilshunosligi manbalarini zamonaviy nazariyalar bilan qiyosiy o‘rganish orqali yangi ilmiy xulosalar chiqarish imkoniyati ortib bormoqda. Shu sababli Imom Sakkokiy merosini chuqur tahlil qilish nafaqat tarixiy tilshunoslik, balki zamonaviy lingvistika uchun ham muhim ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Maqsadi

Maqolaning asosiy maqsadi Imom Sakkokiyning arab balog‘at ilmining shakllanishi va rivojlanishiga qo‘shgan hissasini o‘rganish, uning “Miftah al-Ulum” asarida bayon etilgan ma’oni, bayon va badi’ ilmlariga oid qarashlarini tahlil qilish hamda ularning zamonaviy tilshunoslik va pragmalingvistika bilan bog‘liqligini aniqlashdan iborat. Shuningdek, tadqiqot davomida Sakkokiy ilmiy merosining balog‘at ilmi tizimidagi o‘rni va uning bugungi ilm-fandagi ahamiyati yoritiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Zamonaviy pragmalingvistika fanini o‘rganishda klassik arab tilshunosligi manbalari, xususan Imom Sakkokiyning “Miftah al-Ulum” asari muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Pragmalingvistika nutq birliklarining real kommunikativ vaziyatdagi qo‘llanishini, so‘zlovchi maqsadini, tinglovchi tomonidan ma’noning qabul qilinishini hamda yashirin ma’nolar tizimini o‘rganadi. Klassik arab balog‘at ilmida esa bu masalalar hazf va zikr, taqdim va ta’xir, xabar va insho, kinoya hamda maqomga mos so‘zlash tamoyillari orqali

Taraqqiyot spektri

ifodalangan. Shu jihatdan Sakkokiy qarashlari zamonaviy pragmalingvistikaning ilmiy asoslari bilan bevosita bog‘liq hisoblanadi. Tadqiqot 2025–2026-yil davomida nazariy-tahliliy usul asosida olib borildi. Unda Imom Sakkokiyning “Miftah al-Ulum” asari, zamonaviy pragmalingvistika bo‘yicha ilmiy adabiyotlar, nutq aktlari nazariyasi (J. L. Austin, J. Searle), Grice implikatura nazariyasi hamda arab tilshunosligi bo‘yicha klassik manbalar tahlil qilindi[3]. Tadqiqotda jami 30 dan ortiq ilmiy manbalar, maqolalar va darsliklar o‘rganildi. Tahlil jarayonida qiyosiy, tavsifiy va kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida Sakkokiy asarlaridagi lingvistik hodisalar quyidagi mezonlar asosida tahlil qilindi: nutqning kommunikativ maqsadi, kontekstga bog‘liqligi, yashirin ma’no ifodalanishi, gap bo‘laklarining o‘rin almashinuvi va tinglovchi holatiga moslashuv darajasi[2]. Shu bilan birga, zamonaviy pragmalingvistik misollar (“Deraza ochiq ekan” kabi gaplarning turli vaziyatdagi ma’nolari) bilan qiyosiy tahlil amalga oshirildi.

Tadqiqotda Sakkokiy qarashlarini zamonaviy nutq aktlari nazariyasi bilan bog‘lash maqsadida quyidagi usullar qo‘llanildi:

- xabar va insho kategoriyalarini nutq aktlari (assertive, directive, expressive) bilan qiyoslash;
- hazf va zikr hodisasini Grice implikaturasi bilan solishtirish;
- taqdim va ta’xir hodisasini pragmatik urg‘u va fokus nazariyasi bilan tahlil qilish;
- kinoya va isti’ora misollarini bilvosita ma’no (indirect meaning) sifatida o‘rganish[3];
- maqomga mos nutqni kommunikativ moslik tamoyili bilan bog‘lash.

Tahlil jarayonida Sakkokiyning “Miftah al-Ulum” asaridan olingan misollar hamda zamonaviy pragmalingvistik misollar bir-biriga qiyoslab o‘rganildi. Xususan, bir xil gapning turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha ma’no kasb etishi ilmiy asosda yoritildi[4]. Masalan, oddiy xabar shaklidagi jumla ba’zan buyruq, ba’zan esa iltimos yoki kinoya ma’nosini ifodalashi mumkinligi ko‘rsatib berildi. Tadqiqot davomida Sakkokiy yondashuvlarining zamonaviy pragmalingvistika bilan mosligi quyidagi natijalar orqali

Taraqqiyot spektri

aniqlanadi: nutqning faqat grammatik tuzilishi emas, balki uning kontekstual va kommunikativ funksiyasi ham asosiy o‘rin egallashi, yashirin ma’nolar tizimi esa nutqning ajralmas qismi ekanligi ilmiy jihatdan tasdiqlanadi. Tadqiqot natijalarini tahlil qilishda qiyosiy-filologik, interpretatsion va pragmatik yondashuvlardan foydalanildi. Bu yondashuvlar klassik arab balog‘at ilmi va zamonaviy pragmalingvistika o‘rtasidagi ilmiy uzviylikni ochib berishga xizmat qildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy pragmalingvistika hamda Imom Sakkokiy “Miftah al-Ulum” asarida bayon etilgan balog‘atga oid qarashlar o‘rtasida sezilarli ilmiy uyg‘unlik mavjud bo‘lib, bu til birliklarining real kommunikativ vaziyatdagi qo‘llanishini chuqurroq tushunishga imkon beradi[1]. Tahlil jarayonida nutqning faqat grammatik tuzilishi emas, balki uning kontekst, so‘zlovchi maqsadi va tinglovchi idroki bilan bog‘liq ma’nolari ham asosiy o‘rinni egallashi aniqlandi. Tadqiqotning boshida Sakkokiy qarashlari ko‘proq klassik balog‘at doirasida talqin qilingan bo‘lsa, natijalar bosqichida ularning zamonaviy pragmalingvistik tushunchalar bilan bevosita mos kelishi yaqqol namoyon bo‘ldi. Xususan, hazf va zikr hodisasi nutqda aytilmagan, ammo kontekst orqali anglashiladigan yashirin ma’nolar (implikatura) bilan uyg‘unlashishi kuzatildi. Shuningdek, taqdim va ta’xir hodisasi pragmatik urg‘u va kommunikativ fokusni shakllantirish vositasi sifatida namoyon bo‘ldi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, “xabar” va “insho” kategoriyalari zamonaviy nutq aktlari nazariyasidagi assertiv va direktiv aktlar bilan mazmunan mos keladi. Bu esa Sakkokiy yondashuvlarining nafaqat tarixiy ahamiyatga ega ekanini, balki hozirgi pragmalingvistika uchun ham nazariy asos bo‘la olishini tasdiqlaydi. Kinoya va isti’ora misollarini tahlil qilish jarayonida esa bilvosita ma’no ifodasi nutqning asosiy pragmatik mexanizmlaridan biri ekani aniqlanadi. Bir xil lingvistik birlikning turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha ma’no kasb etishi alohida ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatildi. Masalan, oddiy xabar shaklidagi gap ayrim holatlarda buyruq, ba’zan esa maslahat yoki kinoya sifatida idrok etilishi mumkin. Bu holat pragmalingvistikaning asosiy tamoyillaridan

Taraqqiyot spektri

biri bo‘lgan kontekstga bog‘liqlikni yana bir bor tasdiqlaydi. Sakkokiy tomonidan ilgari surilgan “maqomga mos so‘zlash” tamoyili zamonaviy kommunikativ moslik prinsipi bilan to‘liq mos tushadi[4.]. So‘zlovchining auditoriya darajasini hisobga olishi, nutqni vaziyatga mos tarzda qurishi va tinglovchi tushunchasiga mos ifoda tanlashi pragmatik samaradorlikni oshiradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari klassik arab tilshunosligi va zamonaviy pragmalingvistika o‘rtasida uzviy ilmiy bog‘liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Bu esa Imom Sakkokiy merosining faqat tarixiy manba emas, balki hozirgi tilshunoslik fanida ham faol qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan nazariy asos ekanligini ko‘rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy pragmalingvistika va Imom Sakkokiyning “Miftah al-Ulum” asarida bayon etilgan balog‘atga oid qarashlar nutqning kommunikativ mohiyatini tushunishda o‘zaro uzviy bog‘liqlikka ega bo‘lgan ilmiy yo‘nalishlar hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, nutq birliklarining haqiqiy ma’nosi faqat grammatik tuzilma bilan emas, balki kontekst, so‘zlovchi maqsadi va tinglovchi idroki bilan belgilanadi.

Tahlillar asosida hazf va zikr, taqdim va ta’xir, xabar va insho, hamda kinoya kabi balog‘at kategoriyalari zamonaviy pragmalingvistikaning nutq aktlari nazariyasi va implikatura tushunchalari bilan mazmunan uyg‘un ekanligi aniqlandi. Bu esa Sakkokiy yondashuvlarining nafaqat klassik arab tilshunosligi doirasida, balki zamonaviy tilshunoslikda ham muhim nazariy ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bir xil lingvistik birlik turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha pragmatik ma’no kasb etishi mumkin bo‘lib, bu holat pragmalingvistikaning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. “Maqomga mos so‘zlash” prinsipi esa zamonaviy kommunikativ moslik tamoyili bilan to‘liq mos tushadi va nutq samaradorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Umuman olganda, tadqiqot Imom Sakkokiy ilmiy merosining zamonaviy pragmalingvistika bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatib berdi. Shu bois, klassik arab balog‘at

Taraqqiyot spektri

ilmi nafaqat tarixiy manba sifatida, balki hozirgi tilshunoslik tadqiqotlarida ham muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abu Ya’qub Yusuf ibn Abu Bakr Muhammad Sakkokiy. *Miftah al-Ulum*. Abdulhamid Hindoviy tahqiqi. – Bayrut: Darul Kutub al-Ilmiyya, 1997.

2. Rustamiy S. *O‘rta asrlar balog‘at ilida tilshunoslikka oid qarashlar*. – Toshkent: “Zilol buloq” nashriyoti, 2019. – B. 240.

3. Sharifov Z. *Balog‘at fanidan o‘quv qo‘llanma. Ilmi bayon va bade’ qismlari*. – Toshkent: Movarounnahr, 2014.

4. Ziyovuddinova M. *Yusuf as-Sakkokiy va uning “Miftah al-Ulum” asari*. – Toshkent: ToshDShI, 2005.

5. www.muslim.uz

6. www.wikipedia.org

Taraqqiyot spektri